

Тетяна Оніпко

Церкви Полтавщини у житті і творчості М. В. Гоголя

Tetyana Onipko

The Churches of Poltava region in the life and creative activity of N. V. Gogol

The article describes the history of the churches of Poltava region, which were of great importance in the life and creative work of N. V. Gogol. It is focused on the expediency of state support of civil and religious historical monuments associated with the writer and his family and the importance of attracting described church buildings to tourist routes of Poltava region.

Keywords: N. V. Gogol, church buildings, Dykanka, Myrgorod, Veliki Sorochintsy, Gogoleve (Vasylevka), Gogol's family estate

Висвітлено історію церков Полтавщини, які мали велике значення в житті і творчості М. В. Гоголя. Акцентовано на доцільності державної підтримки цивільних і культових історичних пам'яток, пов'язаних з письменником та його родиною, важливості залучення описаних церковних споруд до туристичних маршрутів Полтавщини.

Ключові слова: М. В. Гоголь, церковні споруди, Диканька, Миргород, Великі Сорочинці, Гоголеве (Василівка), гоголівський родинний маєток

Важливе значення в розвитку туризму, у тому числі релігійного, має залучення до туристичних маршрутів культових споруд, які пов'язані з іменем нашого ушанованого земляка Миколи Васильовича Гоголя. Наразі існує потреба у тому, щоб туристичні агентства при розробці екскурсійних маршрутів гоголівськими місцями переймалися пропагандою не лише Сорочинського ярмарку з його товарним різноманіттям, але й відвідуванням церков та храмів, які зберігають пам'ять про українського генія.

Звісно, на сьогодні певна інформація про гоголівські святині Полтавщини опублікована в енциклопедичних виданнях¹. На жаль, донині відсутня ґрунтовна наукова праця, яка б містила узагальнену та поглиблену інформацію про церкви та храми Полтавщини, які, без сумніву, відіграли значну роль у житті і творчій діяльності М. В. Гоголя. Тож метою даної статті є узагальнення історії церковних споруд Полтавщини, які тим чи іншим чином пов'язані з письменником та його родиною.

Батьківщиною митця є селище Гоголеве (колишня Василівка) Шишацького району Полтавської області. На особливу увагу заслуговує храм Різдва Богородиці у родинному гнізді Гоголів-Яновських, який проіснував тут майже півтора століття. Саме у Василівській церкві підносили свої молитви до Бога класик світової літератури та християнський мислитель та інші представники сім'ї Гоголів-Яновських і їхні нащадки. Цей храм вистояв у криваві лихоліття

Жовтневої революції та не був знищений німецькими снарядами під час Великої Вітчизняної війни, проте не вцілів і загинув від рук людей, проїнятих незбагненою ворожнечею до християнства.

Церкву у Василівці мали намір будувати ще дід та баба М. В. Гоголя – Афанасій Дем'янович та Тетяна Семенівна Гоголі-Яновські. Спочатку планувалося збудувати дерев'яний храм. З цього приводу Афанасій Дем'янович навіть їздив у Полтаву до церковного начальства, проте дозволу на будівництво не отримав. Він помер у 1805 р., так і не здійснивши свій задум. У кімнаті ж його дружини – Тетяни Семенівни тривалий час стояла скриня довжиною в два аршини, в яку вона збирала мідні гроші для будівництва храму. Роки йшли, жителі Василівки продовжували їздити молитися за багато верств у Сорочинці, Диканьку, іноді у Шишаки. Особливо важко було це зробити навесні або пізньої осені, оскільки річка Говтва розливалася і змивала містки. Справу будівництва храму судилося завершити синові Афанасія Дем'яновича – Василю Афанасійовичу Гоголеві-Яновському. Власних коштів та бабусиних заощаджень виявилось замало, тому батьки Миколи Васильовича вирішили додати до цих грошей виручку від чотирьох ярмарків, що проводилися у Василівці.

Храм запланували зводити навпроти маєтку Гоголів-Яновських. За переказами, проект розробив італійський архітектор. Цеглу випалювали на власному заводі родини письменника, а пісок та глину привозили селяни, які згодилися це робити безкоштовно, бо «будувалася святиня». 1 червня 1821 р. будівництво завершилося. Споруда, виконана в стилі ампір, видалася простою і красивою, невеликою, однобанною, білою із зеленим куполом, який увінчував позолочений хрест. Освячений храм був на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Відразу ж після закінчення будівництва церкви подружжя Гоголів-Яновських вирушило до м. Ромен, де на Іллінському ярмарку обміняло старовинне сімейне срібло на церковне начиння. Василь Афанасійович Гоголь-Яновський передчасно помер у 1825 р., а Марія Іванівна продовжувала опікуватися утриманням храму, для якого не шкодувала коштів, сил і часу. Через багато років, незважаючи на свою скромність, вона любила розповідати про те, як сам Бог допоміг спорудити церкву².

Відомо, що М. В. Гоголь вислав матері гроші в подарунок, на які вона побудувала кам'яну огорожу довкола храму. Поряд із церквою розташовувалася дерев'яна дзвіниця на стовпах. Протягом XIX ст. храм декілька разів ремонтувався та зазнавав реконструкції, а замість старої дзвіниці була збудована нова. Вважають, що перша зводилася за проектом самого Василя Афанасійовича, а нова – за кресленнями, зробленими М.В. Гоголем. До речі, існують дані про те, що реконструкція садиби, у тому числі й огорожі навколо церкви Різдва Богородиці, була виконана за проектом письменника, до думки якого дослухалася його матінка³.

Уже за часів радянської влади на початку 1920-х рр. до 100-річчя церкви в церковній огорожі було споруджено великий дерев'яний хрест. На жаль, руйнівні вітри ХХ ст. не оминули гоголівської святині. У 1933 р. постановою атеїстичної влади церкву було закрито, з дзвіниці знято дзвони й відправлено на металобрухт, а в 1935 р. знищено й саму дзвіницю. У 1940 р. учитель місцевої школи скинув із купола церкви хрест. Під час Великої Вітчизняної війни богослужіння у храмі відновилися, проте ненадовго – лише на рік (1942–1943). Після закінчення війни в церковному приміщенні влаштували колгоспну комору та зерносховище. У березні 1956 р. церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Гоголеве Постановою Ради Міністрів УРСР була внесена до «Переліку пам'яток архітектури, що перебувають під державною охороною». Однак це не завадило місцевим активістам-безбожникам у 1957 р. розібрати її на цеглу, повністю знищивши. Зараз на церковному майдані розбитий парк, і лише самотня могила фундаторів Різдва-Богородичної церкви, батьків уславленого на весь світ письменника М.В. Гоголя та дерев'яний хрест на місці колишнього вівтаря нагадують про півтора століття цієї святині. Неподалік колишньої Різдва-Богородичної церкви триває спорудження нового дерев'яного храму на честь Святителя Миколая Чудотворця – небесного покровителя М.В. Гоголя. Зовсім поруч розташований музей-заповідник М. В. Гоголя на території садиби Гоголів-Яновських. Тут митець провів свої дитячі роки і, звісно, неодноразово молився в церкві, спорудженій за кошти його батьків⁴.

У Диканьці, оспіваній М.В. Гоголем, чудом збереглася Миколаївська церква. Перша дерев'яна церква в ім'я Святого Миколая разом із дерев'яною ж дзвіницею була зведена з благословення Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. Ця подія сталася у проміжок між 1657–1684 рр. На 1722 р. церква мала два дзвони вагою 8 пудів та 2,5 пуда. Друга дерев'яна Миколаївська церква, побудована нащадком Василя Кочубея П. В. Кочубеєм у 1751 р., проіснувала до 1794 р. Нова мурована церква була зведена протягом 1794–1797 рр. Проект церкви пов'язують із творами архітектора М. О. Львова, який уперше використав систему подвійної бані – широкої ззовні і меншої внутрішньої. Церква мала іконостас із різьбленого дуба⁵. Її спорудили в лісі на тому місці, де була знайдена чудотворна ікона Миколая Чудотворця, що приваблювала до себе численних віруючих. Побувала тут кілька разів і молода жінка Марія Іванівна Гоголь-Яновська, яка понад 40 кілометрів пішки ходила до святині. Засмучена горем від появи вже другої мертвонародженої дитини, у свої сімнадцять літ вона не раз і не двічі приходила сюди до образу Святого Миколи-угодника, вимолювала життя і щасливу долю для майбутньої дитини. На честь цієї церкви та її чудотворної ікони вона назвала новонародженого сина Миколаєм. У подальшому М.В. Гоголь неодноразово відвідував Миколаївську церкву у Диканьці. Пам'ятка

архітектури збереглася до наших днів. За років більшовицького безбожжя в церковній споруді відкрили музей атеїзму. Дивом зберігся унікальний дубовий іконостас, вирізаний місцевими майстрами, які за кошти Кочубеїв навчалися різьблення по дереву в Італії⁶.

Окрасою Диканьки також є змальована Миколою Гоголем у повісті «Ніч перед Різдвом» Троїцька церква (знамениті «Вечори на хуторі біля Диканьки») ⁷. Ця святиня була споруджена у 1780 р. коштом князів Кочубеїв у стилі пізнього бароко та мала в плані форму хреста. Деякі дослідники вважають автором будівлі відомого архітектора М.О. Львова⁸. Троїцька церква розташована в історичному центрі Диканьки. Колись до неї ходили переважно козаки, а також багаті міщани, що жили неподалік. Найбільше парафіян збиралося тут у день Святої Трійці – тоді правився молебень у пам'ять про «убієнних» у походах і боях диканських козаків⁹.

Полюбляв бувати у Троїцькій церкві юний Микола Гоголь. Не раз приїздив він до Диканьки під час навчання у Полтавському повітовому училищі та в Ніжинській гімназії вищих наук, щоб помилуватися її мальовничою природою, поспілкуватися з людьми, наслухатись різних оповідок та бувальщин із життя народу, знайти майбутніх героїв творів. Змальовуючи образ коваля Вакули, митець згадував Троїцьку церкву, стіни якої майстерно розписав цей сільський умілець – один із головних персонажів безсмертного твору. «Кузнец был богобоязливый человек и писал часто образа святых: и теперь еще можно найти в Т...цкой церкви его евангелиста Луку. Но торжеством его искусства была одна картина, намалеванная на стене церковной в правом притворе, на которой изобразил он святого Петра в день страшного суда, с ключами в руках, изгонявшего из ада злого духа...»¹⁰. У спадок від тих часів і донині в Диканьці живе прізвище Вакуленко.

До війни напівзруйновану Троїцьку церкву використовували як зерносковище. А по війні в ній розміщувалися склади Диканської райспоживспілки. Навесні 1993 р. церква була відроджена, а нещодавно завершено спорудження і церковної дзвіниці¹¹.

Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях Миргородського району на Полтавщині – один із найкращих зразків церковної архітектури Лівобережної України стилю українського бароко початку XVIII ст. Її звели з цілком земної нагоди: так подякував Всевишньому миргородський полковник Данило Апостол, коли після тривалого очікування нарешті здобув гетьманську булаву..

Спорудження мурованого храму розпочалося у 1723 р. і було викликане бажанням гетьмана Лівобережної України Данила Апостола облаштувати свою Сорочинську резиденцію, яка виконувала роль неофіційної столиці гетьманської України. За деякими свідченнями, будував храм відомий архітектор Степан

Ковнір. 1734 р. будівельні роботи завершилися. Церква відзначалася багатством декоративного оформлення фасадів у стилі українського бароко. В її інтер'єрі панує унікальний дерев'яний різьблений іконостас – п'ятирусний, шириною 17 м, висотою 22 м, виготовлений із липового дерева. Первісно в ньому розміщувалося 130 ікон, 12 із яких не збереглися. Церкву освятив тодішній митрополит Київський Рафаїл. У церемонії освячення церкви брав участь її фундатор Данило Апостол з 10-тисячним почтом козаків. Донині пам'ятка відома як усипальня родини Апостолів, бо тут перебувають поховання гетьмана, його дружини та чотирьох дітей.

3 квітня 1809 р. у Спасо-Преображенській церкві був охрещений Микола Гоголь. Хрещеним батьком майбутнього літературного генія виявився полковник М. М. Трохимовський, син лікаря М. Я. Трохимовського, який приймав пологи у матері Гоголя. Будинок, де народився Микола Васильович, розташовувався за кілька метрів від церкви¹².

У 1937 р. дерев'яна дзвіниця Спасо-Преображенської церкви була розібрана, а сама вона закрита. Богослужіння було відновлено у грудні 1941 р., під час німецької окупації. Однак тоді ж фашистські завоювальники зруйнували пам'ятник всесвітньо відомому письменнику, який містився біля входу до літературно-меморіального музею М. В. Гоголя. У 1960 р. радянська влада знову зняла з реєстрації релігійну громаду церкви¹³. У 1963 р. храм був включений до списку пам'яток архітектури УРСР, а в 1964 р. почалися довготривалі реставраційні роботи. Лише у 1992 р. церква знову була повернута релігійній громаді Великих Сорочинців¹⁴. У 1996 р. нащадки гетьмана Данила Апостола, що проживають нині у Франції, подарували храму 7 мідних дзвонів. Того ж року було збудовано 15-метрову дзвіницю¹⁵. Нині, у дні проведення всесвітньо відомого Сорочинського ярмарку, тисячі наших співвітчизників і закордонних гостей мають можливість не лише побачити та відчутти ярмарковий гомін, але й побувати в будинку-музеї, де народився Микола Васильович, а також поставити свічку у Свято-Преображенському храмі.

Відтоді, як геніальний письменник вигукнув на увесь світ: «Дивне місто Миргород», – його і називають гоголівським. Магією творів Миколи Гоголя дихають вулиці та сади, навіть «славнозвісна калюжа» на тому ж місці, в самому центрі Миргорода чекає туристів, тільки зараз вона має вигляд казкової водойми з лебедями. Колись у Миргороді було п'ять церков: Успенська, Воскресенська, Троїцька, Всіхсвятська, Іоанна Богослова. Серед історичних пам'яток привертає увагу Свято-Успенська церква в центрі міста-курорту. Саме до неї, на думку переважної більшості сучасних краєзнавців, ходили гоголівські Іван Іванович з Іваном Никифоровичем¹⁶.

Навесні 1648 р. за наказом прославленого полковника Війська Запорозького Матвія Гладкого миргородці почали будувати православну Свято-Успенську

церкву на честь визволення з ярма польсько-литовських феодалів. Перша церква була дерев'яною і згоріла. Без сумніву, саме до неї заходив М. В. Гоголь, який кілька разів навідувався до Миргорода. На початку 1880-х рр. почалося відновлення храму, до якого доклав зусилля А.Ф. Зубковський, батько засновника Миргородського курорту І. А. Зубковського. Будівництво завершилося в 1887 р. – через два роки після смерті благодійника, а в 1914 р. поблизу церкви почалася забудова курорту, вода якого була визнана цілющою¹⁷.

Богослужіння в церкві здійснювалися до 1937 р. Потім вони відновилися в 1941 р. і тривали до 1957 р. Тоді храм знову закрили, дзвіницю та куполи зруйнували, іконостас розібрали і демонтували (частково він зараз зберігається в музеї Миргородського керамічного технікуму), унікальні фрески і розписи зафарбували або знищили. Церква спочатку використовувалася як склад заводу мінеральних вод, а пізніше – як питний бювет для відпочивальників курорту. Тільки в 1990 р., за клопотанням віруючих жителів міста, ЗАТ «Миргородкурорт» передав будівлю храму релігійній громаді і після ремонту та переобладнання, які проводилися на добровільні пожертвування миргородців, 30 грудня того ж року церква знову була відкрита. Відбудована дзвіниця привертає увагу не лише ошатністю, але і своїми дзвонами, які мають здатність лікувати недуги. На пожертви парафіян був придбаний головний та два малі різьблені дерев'яні іконостаси. У 1999 р. при храмі створений дитячий хор «Радонеж», який зі своїм великим репертуаром духовних творів бере активну участь у багатьох мистецьких заходах, оглядах, концертах міста та області¹⁸.

Отже, на Полтавщині продовжують діяти церковні споруди, які певним чином пов'язані з життям та творчістю М. В. Гоголя. Доцільно, щоб держава всіляко сприяла збереженню цих цивільних та культових об'єктів, які асоціюються з іменем великого письменника, бо він обезсмертив своїх земляків – жителів Диканьки, Великих Сорочинців, Миргорода, Гадяча, Василівки, Полтави і тим самим підтвердив унікальність і неповторність української нації. Важливим є прокладати нові туристичні маршрути, залучаючи до їх програми згадані храми, відшукувати нові джерела фінансової підтримки даних історичних та архітектурних пам'яток.

¹ Полтавщина: Енцикл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – Полтавщина: Історичний нарис. – Полтава: Дивосвіт, 2005.

² Там само. – С. 187-188.

³ Гоголеве (село) – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Гоголеве_\(село\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Гоголеве_(село)).

⁴ Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Василівці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://0532.ua/news/628341>.

- ⁵ Миколаївська церква (Диканька) – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Миколаївська церква \(Диканька\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Миколаївська_церква_(Диканька)).
- ⁶ Диканька. Миколаївська церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. http://dykanka.at.ua/index/0-19](http://www.dykanka.at.ua/index/0-19).
- ⁷ Диканька, Троїцька церква. – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Диканька>.
- ⁸ Полтавщина: Енцикл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 910.
- ⁹ Диканька. Троїцька церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dykanka.at.ua/index/0-36>.
- ¹⁰ Гоголь Н. В. Ночь перед Рождеством / Избранные произведения: в 2 т. – Т. I. Вечера на хуторе близ Диканьки; Миргород. – К.: Дніпро, 1983. – С. 101.
- ¹¹ Троїцька церква. Діючий пам'ятник нашої історії смт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://klymenko.data-tec.net/Other_World/Photo/Ukraine.../TrinityChurch.htm.
- ¹² Полтавщина: Енцикл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – С. 885.
- ¹³ Спасо-Преображенська церква (Великі Сорочинці) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/.../Спасо Преображенська церква_\(Великі_Сорочин...](http://uk.wikipedia.org/.../Спасо_Преображенська_церква_(Великі_Сорочин...)
- ¹⁴ Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum3dtours.com/php/point.php?parent=point&idm=25&l=ua>.
- ¹⁵ Преображенський храм у Великих Сорочинцях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoslavie.poltava.ua/monastery/unique.../preobrazhensky_hram/.
- ¹⁶ Історичні пам'ятки Миргорода – «Миргород» МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mrcmirgorod.com.ua/publ/1-1-0-3>.
- ¹⁷ Основні туристичні маршрути / Полтавщина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava-tour.gov.ua/page/osnovni-turistichni-marshruti>.
- ¹⁸ Полтавська єпархія УПЦ КП – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Полтавська єпархія УПЦ КП](http://uk.wikipedia.org/wiki/Полтавська_єпархія_УПЦ_КП).